

Адам Николић

ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ

УЧИТЕЉ КАРАЂОРЂЕВОГ И КНЕЗ МИЛОШЕВОГ ВРЕМЕНА

Нови друштвени, економски и политички услови створени у Србији после избијања првог српског устанка и истеривања Турака из већег дела Србије, нарочито после освајања Београда (крајем 1806. године), ставили су вође устанка пред нове проблеме. Иако се Србија налазила у непрекидном ратовању са Турцима, требало је на ослобођеној територији завести поредак у свим гранама нове државе која се тек заснивала. Међутим, за стварање најнужнијих установа (администрације, судства, школа) није било спремних људи нити ученог кадра. Овај недостатак у стручним и писменим људима попуњен је донекле приливом Срба, углавном из Аустрије. Међу њима је било трговаца, занатлија, свештеника и учитеља, који су, одушевљени борбом устаника и постигнутом слободом у Србији, прелазили у њу са жељом да јој пруже своје услуге. Нарочито је био приличан број учитеља из Срема који су долазили у Србију да своја знања пренесу на српску децу, а и да створе себи боље услове живота.¹

Међу учитељима који су из Аустрије прешли у Србију био је и Димитрије Стефановић, учитељ из Черевиха, у Срему. Стефановић је пребегаво у Србију почетком августа 1808. године и у њој остао све до њене пропасти, 21. септембра 1813. године, када је — под најездом Турака — са делом српског народа прешао у Аустрију. Маја 1820. године поново долази у Србију и ту остаје до августа 1821. године, када му се губи сваки траг.

Учитељ Стефановић није одиграо неку посебну улогу у просветној политици Карађорђевог и Милошевог Србије, те са те стране не представља значајну личност, али нам је оставио десетак писама која је упућивао тада угледним личностима у Србији; она илуструју његов патриотизам и љубав према устаничкој Србији, његове незгоде, тешкоће и патње у Србији под Милошем, и пружају неколико фрагментарних података о школским приликама у Србији двадесетих година XIX века. У вези са Стефановићевом личношћу има извесан број докумената из 1808. и 1809. године који нам, поред осталог, показују какав су став заузеле аустријске власти према Србима после илегалног преласка у Србију учитеља Стефановића и његове супруге Дафине.

То нас је побудило да на основу постојеће објављене и необјављене грађе напишемо чланак о овој личности, која до данас у нашој просветној литератури, колико нам је познато, није ни поменута.

¹ Др Славко Гавриловић, *Грађа о Срему и његовим везама са Србијом 1804—1815*, Сремски Карловци, 1965, 9 и 10.

I

Димитрије Стефановић, као што смо навели, био је учитељ у Черевиху, у Срему. Син је Стефана Димовића, житеља гергујевачког. Био је ожењен, и те, 1808. године, имао је једно дете — девојчицу.² Почетком августа 1808. године Стефановић је донео одлуку да пређе у Србију и стави се у њену службу. Међутим, прелазак преко границе није био лак. Аустријске пограничне власти, које су са подозрењем гледале на српске устанике бојећи се да устанак не захвати и Србе под Аустријом, строго су мотриле на свако лице које је прелазило из Србије у Аустрију, или обратно. Прелазак је био ограничен и могућ само уз дозволу одговорних власти. То је учитељу Стефановићу било познато, па се стога одлучио на илегалан прелазак.

Учитељ Стефановић се илегално пребацио у Србију почетком августа 1808. године и настанио у Остружници.³ Одмах по доласку у Србију, он настоји да илегално пребаци и своју супругу Дафину, која је са ћеркицом остала у Черевиху. Ради тога је почетком августа 1808. године писмом замолио Димитрија Пановића, ћурчију из Земуне, кога назива најдражим братом, да наговори Дафину да кришом дође у Земун, понесе најнужније ствари и смести се у кући његовог стрица Петра Бугарчета, како би је после — преко Пановића и Бугарчета — пребацио у Србију. Бојећи се да Дафина неће послушати његов савет, Стефановић јој преко Пановића, поред осталог, поручује: „Ако ме не послуша и неће да се покори, нека не рачуна више на мене, ја нећу од себе да начиним роба и да са своје лакомислености изгубим овде своју срећу...“, па и ово: „Ја ћу се зачас оженити и запопити. Г. Младен“ је нашао за мене једну парохију од 4 села и препоручио митрополиту. Он ми је исто тако наредио да позовем Дафину, али ако она неће да дође, рекао ми је да ће ме на сопствену одговорност оженити и рукоположити да би ишао у његово село на службу. Он ми оставља на вољу, ако не желим да ступим у свештенички сталеж, да одем у Ужице у Магистрат.“⁴

У међувремену, поджупан Сремске жупаније сазнао је за бекство Димитрија Стефановића и за његов позив жени Дафини да дође у Србију, па је 7. септембра 1808. године молио Генералну команду да се заложи код српских власти да учитеља Стефановића изруче Аустрији.⁵

Дафина је тек на други позив свога мужа, од 13/25. августа 1808. године, успела да се уз помоћ Проке Мандушића, Димитрија Пановића и Петра Тодоровића-Бугарчета, земунских грађана, илегално пребаци у Србију почетком септембра 1808. године.⁶

Илегално пребацивање Димитрија Стефановића и организовано бекство у Србију његове супруге Дафине узнемирило је аустријске

² Исто, 265. и 273 (писма Димитрија Стефановића од 14. VIII и 10. IX 1808).

³ Грађа из земунских архива, I, 1955, 439—441, док. 311 (Издање Историјског архива Београда).

⁴ Младен Миловановић, војсковођа из првог устанка.

⁵ Исто.

⁶ Славко Гавриловић, Грађа о Срему, 273, док. бр. 255.

⁷ Исто, 273, док. бр. 257.

пограничне и војне власти. Оне су овим догађајима придале политички значај и предузеле одговарајуће мере. Тако је Скупштина Сремске жупаније 16. XI 1808. известила Генералну команду да се учитељ Димитрије Стефановић није хтео вратити у Аустрију, него је и жену превео у Србију, па моли да га затражи од српских власти, као и да се појача контрола ради онемогућавања тајних прелазака тамо-амо.⁷ И маршал Симбшен 19. XI 1808. поставља питање поджупану Сремске жупаније да ли је Жупанија штогод предузимала у вези са писмима учитеља Стефановића и да ли је потребно да се писма овога и даље примају, или да се њихово примање обустави.⁸

Извештена о илегалном преласку у Србију учитеља Стефановића и његове жене Дафине, Генерална команда у Петроварадину је 14. децембра 1808. наредила Војној команди у Земуну да преко Земунског магистрата одмах најсавесније испита Проку Мандушића, Димитрија Пановића и Петра Бугарчета, из Земунa, да ли је овима, колико и шта, познато о Дафинином бекству, па да је о резултату извести. Сем овога, Генерална команда наређује Војној команди у Земуну, ако још и даље стижу у Земун писма од учитеља Стефановића и на пошти се предају, да их не треба примати, већ да их враћају.⁹

Војна команда у Земуну поступила је по овом наређењу. Међутим, и поред „најсавесније“ обављене истраге, Генерална команда није могла утврдити кривицу земунских житеља Пановића, Мандушића и Бугарчета. Ипак је из овог илегалног пребацивања у Србију учитеља Стефановића и његове супруге Дафине извела закључак да се „међу земунским контрибуентима налазе људи који према постојећим високим прописима никако нису подесни да бораве у једном војном комунитету, а најмање у овом тако близу границе, јер сведоци заправо потичу из Београда, па их, према томе, није требало никада ни примити у Земуну“. И да би спречила даље пребацивање Срба из Србије у Аустрију и њихово повезивање са Србима у Земуну, Генерална команда у Петроварадину издала је 29. децембра 1808. године распис којим је забранила „досељеницима из Београда насељавање у Земунском комунитету“ и наредила да се стално мотри на Србе настањене у Земуну и на све такве људе који долазе с оне стране (из Србије), и да убудуће не треба дозволити таквим досељеницима пријем и насељавање у Земунском комунитету, тако близу границе, већ их треба слати дубље у унутрашњост.¹⁰

Поставља се питање који су стварни разлози навели учитеља Димитрија Стефановића да напусти Черевих и да са супругом илегално пређе у Србију, и то, као што сам каже у једном писму, „без крајцаре“. То је био један значајан подухват за њих. Неки подаци из сачуваних докумената пружају нам извесна објашњења, али и недовољно јасна. Указаћемо на нека од њих.

У првом писму, које је почетком августа 1808. из Остружнице упутио Димитрију Пановићу, ћурчији у Земуну, кога је молио да наговори његову супругу Дафину да пређе у Србију, Стефановић, поред

⁷ Исто, 287, док. бр. 270.

⁸ Исто, 273, док. бр. 289.

⁹ Грађа из земунских архива, I, 498—499, док. бр. 355.

¹⁰ Исто, I, 512—513, док. бр. 367.

осталог, каже и следеће: „... ја нећу од себе да начиним роба и да са своје лакомислености изгубим овде срећу.“¹¹ У другом писму, упућеном жени Дафини из Остружнице 13/25. августа 1808, Стефановић јавља да више никада неће доћи у Черевих и да више никада неће бити под неким властелинством, па јој саветује да уновчи све ствари и да гледа да се поравна са повериоцима и исплати заостале дугове.¹² Из писма које је Стефановић упутио из Остружнице, 14. VIII 1808, Антуну Фелкишу, директору илочног спахилука, види се да је Стефановић после смрти свога оца Стефана Димовића, заједно са братом и сестром од продатог имања „Сирмије“ наследио око 5.000 форинти, али да и поред тога што је 27 пута интервенисао код фишкала, овај није поделио ову имовину између њега, брата и сестре. Зато моли Фелкиша да ову ствар извиди и оконча. У противном, запретио му је да ће бити принуђен да о овоме извести и самог принца Одескалкија. У истом писму каже Фелкишу да га је због овог фишкаловог поступка невоља дотле натерала да је морао у Србију доћи, да би заслужио себи храну и трошкове.¹³ У вези са овим Стефановићевим захтевом, поджупан Сремске жупаније 7. IX 1808. године затражио је од Антуна Фелкиша, директора илочног спахилука, да изврши дообу породице Стефановић која се годинама повлачи и због чега је Димитрије Стефановић, наводно, прешао у Србију.¹⁴ У писму, пак, које је упутио својој ташти у Черевих 10. IX 1808. и у коме јој је дао детаљна упутства шта треба да уради са његовим кућним стварима које су остале у Черевиху (и нарочито молио да му добро чува ћерчицу „Мацу“), поред осталог јавља јој и ово: „... нисам отишао од бесноће моје, него мени је инспектор за оно писмо запретио да ћу ја достати тавницу.“¹⁵

Ако се све ово обухвати и резимира, може се извести закључак да је учитељ Димитрије Стефановић, док је боравио у Черевиху, био економски и политички глечан и да се због тога осећао незадовољним, несигурним и обесправљеним. Отуда је његова упорна жеља да раскрсти са Черевихем, са његовим лупежима, како неке његове мештане назива, и да себи и својој породици у слободној Србији, служећи јој, потражи ухлебије и срећу.

Тако су се учитељ Стефановић и његова супруга Дафина нашли у ослобођеној Карађорђевој Србији. Дафина му је остала верна, и пребродивши све препреке и без ичега (јер су све њихове ствари, које је покушала да им пребаци у Србију удовица попадија Радомировић из Јакова, преко Команде санитетског кордона и преко Контумационог уреда заплењене)¹⁶ дошла је у Србију да са њиме дели зло и добро.

Утврдили смо да се учитељ Стефановић са супругом после бекства из Аустрије настанио у Остружници. На жалост, о даљем његовом животу и раду у Србији до њене пропасти 1813. године нема података (ми их, бар, нисмо нашли), али се из писма које је упутио из Крагујевца,

¹¹ Исто, I, 439—441, док. бр. 311.

¹² Исто, I, 446—447, док. бр. 313.

¹³ Славко Гавриловић, *Грађа о Срему*, 265, док. бр. 246.

¹⁴ Исто, 272, док. бр. 256.

¹⁵ Исто, 273, док. бр. 257.

¹⁶ Историјски архив Београда, Земунски магистрат 1809, J—139 (Земун, 11. I 1809).

11. новембра 1820, кнезу Милошу види да је Стефановић остао у Србији све до 1813. године и да је она општа судбина која је захватила Србију 1813. године, захватила и њега, те је због неких својих особитих „несчастија“ био принуђен да са недужном породицом по свету лута.¹⁷ О свом животу и раду у Србији од 1808. до 1813. године Стефановић не говори ништа у овом, па ни у својим каснијим писмима. Како нема података о томе, не може се са сигурношћу тврдити да је Стефановић по доласку у Србију постао учитељ у Остружници или свештеник у селу Ботуњи или службеник Магистрата у Ужицу, као што му је то обећао Младен Миловановић. У Остружници Стефановић је упознао Николу Николајевића, бившег учитеља у Остружници, а тада Карађорђевог секретара.¹⁸ Они су постали одлични пријатељи, па се Стефановић приликом свог поновног повратка у Србију 1820. године настанио у Николајевићевом дому у Остружници. Ту је Стефановић, поред Николајевића, упознао и Лазара Теодоровића, тада писара код Младена Миловановића, са којим се и окумио. Николајевић и Теодоровић ће касније, за владе кнеза Милоша, као његови секретари, бити Стефановићу главна потпора код кнеза Милоша (тако је бар он веровао).

II

Као што смо већ навели, Стефановић је са породицом напустио Србију после њене пропасти 1813. године и прешао у Аустрију. Тамо је остао све до маја 1820. године. Шта је од 1813. до 1820. године радио у Аустрији и где је све живео, није нам познато, али изгледа да није имао стално занимање и стално место боравка. У писму упућеном кнезу Милошу из Крагујевца, 11. новембра 1820, он вели: „Општа судбина постигнувша Србију у 1813. году и особеное некое мое нешчасије принудили су мене до времена с невином фамилиом по свету блудити.“¹⁹ Ово његово лутање по свету било је, нема сумње, последица његовог патриотизма према Карађорђевој Србији, што му аустријске власти нису могле опростити. За њега, изгледа, није важило наређење Генералне команде у Петроварадину од 18. XI 1813, да се они аустријски поданици који су раније емигрирали у Србију, а 1813. године, после пропасти Србије, са србијанским избеглицама буду враћали у Аустрију, имају третирати као добровољни повратници, али да им се поновно исељавање из Аустрије у Србију неће дозволити.²⁰

Не могавши под таквим условима да живи у Аустрији, Стефановић се решио да опет пређе у Србију и у њој поново потражи себи и својој породици ухлебије, а можда и више слободе но што ју је имао у Аустрији. Ради тога се он писмом од 28. априла 1820. из Руме обраћа кнезу Милошу, молећи га да му допусти да се са породицом поврати у отечество, у Србију.²¹ И већ маја 1820. године Стефановић се са својом породицом налази у Београду, одакле, 30. маја, моли свога

¹⁷ Архив Србије, КК—XV, 182.

¹⁸ Александар Ненадовић, *Карађорђе*, II, 147; М. Милићевић, *Школе и школовање за време Првог устанка*, Београд, 1893, 12.

¹⁹ Архив Србије, КК—XV, 182.

²⁰ Славко Гавриловић, *Грађа о Срему*, 419, док. бр. 437.

²¹ Архив Србије, КК—Картотека личности (Изгубљени документи).

пријатеља Николаја Николајевића, тадашњег Милошевог секретара и казнадара са седиштем у Крагујевцу, да га препоручи кнезу Милошу да му „док зима не би наступила“ додели коју дужност.²² Међутим, ни после шест месеци проведених у Београду у очекивању, Стефановић службу није добио. Зато је, принуђен несташицом, без прихода неопходних за издржавање, напустио Београд и са породицом отишао у Остружницу, где се привремено настанио у Николајевићевом дому. Ту, немајући другог занимања, надгледа Николајевићеву економију која се налазила у Остружници, Железнику, Пећинама и на Врачару.²³ Међутим, овај посао, изгледа, није се допао Стефановићу, па је у писму од 25. октобра 1820. молио Николајевића, ако му никаквим начином није могуће да му ма какву дужност издејствује, онда да, уместо њега, замоли Лазара Теодоровића да се смилује и одобри му да се са својом породицом настани у његовом дому (не наводи место, али вероватно у Свилеуви, у приватном дому Теодоровићевом) док не буде удостојен неком службом.²⁴ Али, ни ово му се није остварило.

Пошто више није видео никакву могућност да преко својих пријатеља успе да добије ма какву службу, Стефановић се решава да отпутује у Крагујевац и да тамо лично преда своју молбу кнезу Милошу (11. новембра 1820). У тој молби је, поред осталог, изнео да је, после дужег лутања по свету по пропасти Србије 1813. године, опет похитао у „прељубезно отечество“, како би и најмањом службом послужио отаџбини и својим трудом обезбедио ухлебије себи и својој „бедној довољно многочисленој фамилији“. Такође је нашао за потребно да подсети кнеза Милоша да га је преко Николајевића, Теодоровића и других више пута за службу молио, али да је увек добијао одговор да Господар сажаљује његов бедни положај и да тражи прилику и место на које би га поставио. Али како већ дуго чека, у крајњој нужди, усудио се да се лично исповеди кнезу, не би ли га умилоствиво да му додели ма и најмању службу, како му породица не би од глади и наступајуће зиме помрла.²⁵

Изгледа да су тек ова молба и лични додир Стефановића са кнезом Милошем умилоствивили овога да му да учитељску службу. Милош га упућује у село Бачину (кнежина Темнић у Јагодинској нахији) да као приватни учитељ учи тамошњу децу.

III

Димитрије Стефановић био је задовољан и тиме, јер више није могао чекати на боље место, и покоравајући се вољи кнеза Милоша, он је усред зиме, почетком јануара 1821. године, са супругом и троје ситне деце стигао у Бачину. Бачина је једно од најстаријих села у

²² Архив Србије, КК—III, 936. Ту, у Београду, Стефановића и његову породицу посетила је Николајевићева супруга са „целим семенством“. Дошла је у Београд да пелцује децу. Међутим, немачки лекар, који је требало да их пелцује, био је пијаница и неспособан, те калемљење деце није извршено (ДАСРС, КК—III, 937, Стефановић — Николајевићу, 4. VI 1820).

²³ Архив Србије, КК—4, 112.

²⁴ Архив Србије, КК—IV, 116.

²⁵ Архив Србије, КК—XV, 182.

Темнићу (Доњем Левчу). Помиње се још у средњем веку (хрисовуља Деспота Лазаревића дата Хиландару, из 1411. године), а у време Милошеве прве владе било је седиште његовог повереника — надзорника султановог спахилука — мукаде Темнић, која је обухватала Бачину и неколико суседних села и коју је кнез Милош тада уживао као закупца.²⁶ Народ у овом крају, пошто је био први на турском удару у току првог устанка, био је знатно проређен и осиромашен и често се жалио кнезу Милошу на велике намете, подвлачећи чињеницу да су они махом скори досељеници из околних турских области и због тога још сиромашни.²⁷

У том старом, сада сиромашном селу, Стефановић је почео своје учитељевања у Милошевој Србији. Када се мало средио, окупио нешто ђака, упознао село и сељаке, он о својим утисцима пише писма Вуку Караџићу и својим пријатељима Лазару Теодоровићу и Николају Николајевићу, Милошевим секретарима. Он пише и песме, оде.

Прво писмо Стефановић упућује Вуку Караџићу, који је јула 1820. године дошао у Србију, дакле на месец дана пре њега, с намером да кнеза Милоша и неке кнезове на брзину научи читати и писати. Стефановићу је био познат Вуков „просвештени дух“, и вероватно је да су се и лично познавали и имали контакте у Београду и Крагујевцу, а можда и раније. Одушевљен Вуком и његовом већ стеченом славом, он пише песме и жели да му се штампају, како би се и он прославио. Користећи Вуково присуство у Крагујевцу, Стефановић му 28. јануара 1820. шаље своје „песме“ и моли га да их редом прочита, „и ако угодне јесу за наше прељубезно отечество“, да их штампа са његовим песмама, а под Стефановићевим именом — „нек свет види да и у Србији имаде људи који знају што је овај свет, и што су права на свету“. Истовремено, он извештава Вука да у Бачини сада има само пет ђака, да му је кнез Милета Радојковић дао једно свињче и обећао брашно дати, али како види да ће у Бачини имати тешкоће, покорно моли Вука да кнезу Милошу изнесе његову нужду, да би се овај смиловао и свом писару у Бачини — „добром брату Јови“ — наложио да га помаже.²⁸

Већ 2. фебруара 1820. Стефановић доставља и кнезу Милошу на увид песму коју је спевао њему и отечеству у похвалу, с напоменом да ће му бити „величајша радост“ ако кнезу буде угодна, и препоручује себе и своју фамилију за „велико и отеческо милосердије“.²⁹ Истог дана Стефановић обавештава свога кума Лазара Теодоровића, Милошевог секретара, да је сачинио песму на похвалу „целој нацији Сербској“ и моли га за обавештење да ли је ова господару Милошу по вољи. И њему напомиње да у школи деце више нема него шесторо, за које му њихови родитељи плаћају по грош месечно, па га моли да и он поради код кнеза Милоша да овај нареди своме ћати Јови у

²⁶ Адам Николић, *Султански спахилуци (мукаде) у Србији (1815—1839)*, Зборник Музеја Првог српског устанка, I, Београд 1959, 40.

²⁷ Архив Србије, Зборник Мите Петровића, кут. I, 5. лист, 61.

²⁸ Вукова *преписка*, III, 588.

²⁹ Архив Србије, КК—XII, 99.

Бачини да и убудуће надгледа њега и његову породицу, „јербо иначе — како каже — зло за мене следовати може“.³⁰

Стефановић је жељно очекивао одговор од Вука на ово писмо. Међутим, одговора није било ни после месец дана. То га нервира, па 23. фебруара 1821. упућује Вуку ново, опширно писмо у коме га, поред осталог, моли да му одговори да ли му његове песме нису причиниле неке неприлике, или се на њега љути, ако је лажима уши своје отворио; да ли је кнезу Милошу његову песму прочитао и да ли је угодна њему и свима осталима. Јавља му да је приутовио и другу, лепшу песму, на вечиту похвалу „свима нашим верховним који за свој род сада раде, и ако штастију намераемо дело окончају за народ онда хоћу ову песн у свет показати и списати“. Интересантно је истаћи овде и овај захтев Стефановићев упућен Вуку: „Овај брат Јова, ћата Господарев, и ја желимо платити 5 гроша од наше стране а да нам овамо шаљете те новине кое примате у Крагуевцу. Кад ви прочитате, а ми ћемо по прочитанију опет натраг точно вама слати, и ако сте добили нове забавнике пошљите нам један ми ћемо платити, а ако сте ради за мене знати и како живим оскудно, јербо ћака само 7 имадем по грош на месец а више ји и бити неће.“ На крају писма моли Вука да му пошаље једно тесте хартије и парче воска.³¹

Ниједна од жеља Стефановићевих изражених у овом писму не остварује се. Вук му не одговара на писма, јер их можда никада није ни примио, остала су у кнежевој канцеларији; песме посвећене кнезу Милошу, отечеству и целој српској нацији не штампају се; његово економско стање се не поправља, и никако му не стиже толико жељени позив да на бољем месту послужи отаџбини. Због свега овога Стефановић опет почиње да очајава, живи у сталном страху да не упадне у беду, и да би се од ње избавио, помишља да напусти село Бачину. Ради тога, 12. априла 1821. извештава своје пријатеље Лазара Теодоровића и Николаја Николајевића да у бачинској школи има једва 12 ћака и да не верује да ће доћи још четворо или петоро ћака; да до сада од ћачких родитеља ништа није добио, сем што му је Милета Радојковић једном дао 30 гроша, и да су му деца остала гола и боса. Стога их моли да му издејствују службу на другом месту, или да му кнез Милета, као што му је кнез Милош обећао, одреди плату одсекном из „општенародног‘ собранија“. Истовремено, обавештава их да се у Бачини осећа „као у Себиру руском заточенију“, па и њих моли да му пошаљу ма какве новине и забавнике, које тесте папира и једну шипку воска.³²

И овога пута Стефановић је остао без одговора. Стога се он усуђује да оде у Крагујевац и да 11. маја 1821. кнезу Милошу, кога сада назива „оцем сиротиње“, преда молбу у којој, поред осталог, износи и ово: „Ја сам позват и послан у село Бачину за учитеља. Парох бачински обавештавао је код Гр. Жујовића да ће бити деце најмање 50. Находећи се ја тамо у Бачини чрез ова 4 месеца и силом пред васкрсеније кое са стране, кое из Бачине само 10-ро ћака скупило се, и

³⁰ Архив Србије, Збирка Мите Петровића, XXVI, 30

³¹ Вукова преписка, III, 588.

³² Архив Србије, КК—XII, 10.

више их бити неће...“, па затим даље каже „... деца моја остадоше наги и голи, јербо точне службе и плате немам, то е за мене стидно.“ На крају, моли кнеза Милоша да му се смилује и дозволи му да доведе породицу у Крагујевац, где би се ова хранила о кнежевом трошку. Ако се то не може, сматра себе за најнесрећнијег човека на свету.³³

Стефановић је предао ову молбу кнезу Милошу и вратио се у село Бачину потпуно обесхрабрен и пун неизвесности за даљу судбину своју и своје породице. И опет, 16. маја 1821, јавља Лазару Теодоровићу да у Бачини људи неће да плаћају учитеља; да и поред Милошевог обећања, датог му преко кнеза Милете Радојковића, да ће му се плата одредити „одсеком од порезе“, ова не може бити одређена пре састанка Скупштине и одобрења кнеза Милоша; да је увидео да од тога неће ништа бити и да сада он, јадник, не зна куда да се окрене са јадном децом, која су као робље гола и боса. Стога моли Теодоровића да му издејствује одобрење кнеза Милоша да се са породицом може издржавати о кнежевом трошку. У писму изражава наду да ће ово одобрење добити, јер је и „Госпоја Љубица верховна“ наклоњена да му се помогне у његовој нужди.³⁴

Међутим, и поред тога што му је, ето, и сама кнегиња Љубица била наклоњена, Стефановић није добио тражено одобрење да се о кнежевом трошку може са породицом настанити у Крагујевцу. После овога, немајући средстава за издржавање и не видећи у Бачини изгледе за бољу будућност, Стефановић се, попут осталих приватних учитеља онога доба, реши да потражи себи и својој породици ухлебије на другом месту. И 27. маја 1821. године, после скоро пет месеци проведених у Бачини, одлази најпре у село Катун, где је било приватно седиште Милете Радојковића, тада кнеза Јагодинске нахије, и, у договору са њим и по његовом одобрењу, одлучи се да се са породицом настани у Јагодини (данас Светозарево). О томе извештава свога кума Теодоровића и напомиње му да у Бачини не може живети, будући да народ — и поред тога што кнез Милета жели да у нахији буде школа — неће науке и одбија да плаћа по грош на једног ђака.³⁵

И у Јагодини, седишту нахије, учитељ Стефановић није боље прошао. И ту је наишао на готово исте тешкоће. Тада је у Јагодини већ постојала основна школа, са једном класом и са тако малим бројем ђака да за још једног учитеља није било места. Додуше, Милоје Јаковљевић, кнез левачке кнежине, хтео је да му помогне на тај начин што би се у школи, уместо једне, створиле две школске класе, али, као што сâм Стефановић каже, то се није могло остварити, пошто „... нема деце за две класе, и људи нећеду да раздвајају децу, а ја са 4 и 5-оро (ђака) не могу ни леба добити“.³⁶ Што је било још горе по Стефановића, он у Јагодини није нашао неког „доброг брата Јову“, као што га је имао у Бачини, нити кнеза Милету да би га новчано помогао, већ је запао у дугове, што га је доводило до још већег очајања.

³³ Радосав Марковић, *Грађа — Крагујевачка нахија*, Београд, 1954, 145 и 146.

³⁴ Архив Србије, КК—XII, 114.

³⁵ Архив Србије, КК—XII, 118 (На писму је, поред личног печата учитеља Стефановића, и печат кнеза Милете Радојковића као потврда онога што Стефановић у овом писму наводи).

³⁶ Архив Србије, КК—XII, 120.

И одавде се јавља својим пријатељима Теодоровићу и Николајевићу, шаље им молбу упућену кнезу Милошу и моли их, износићи им своју тешку ситуацију, да је прочитају кнезу Милошу и проговоре му коју добру реч за њега, па ако баш виде да за њега нема „помиловања“ — да му јаве да зна, па се пита: „Је ли право да ја један између толики хиљада душа пропаднем . . .“³⁷

Не добивши учитељско место и пошто је запао у дугове, Стефановић, после месец дана проведених у Јагодини, одлази са породицом у Смедерево, надајући се да ће тамо боље проћи.³⁸ Међутим, ни у Смедереву ствари нису ишле у његову корист. Ако су и постојале неке могућности да добије какву службу, нико му је није смео дати без одобрења кнеза Милоша. То Стефановића наводи на размишљање о свом случају, о добу у коме живи, о кнезу Милошу, па прибира снаге да преко свога кума Теодоровића — излажући му своје тешкоће, недаће и безнадежне тежње, мобилише све оне који би му могли помоћи, па и оне из ближе околине кнеза Милоша, не би ли овога умилогостили да му опет да ма какву службу, како би у току зиме исхранио себе и своју породицу. Стефановић је ово писмо написао 13. јула 1821. године. Оно је најдуже, најсадржајније Стефановићево писмо, и представља одраз његових осећања због тешких околности у којима се налази, средине у којој живи, и његовог неразумевања друштвених односа који су у Србији постојали, од којих су неки били засновани и јединственом и особитом политиком кнеза Милоша. Писмо је значајно, а било је, можда, и судбоносно по учитеља Стефановића. Због тога сматрамо за потребно да га мало расветлимо.³⁹

Прво, Стефановић, сав очајан, увиђа да никако не може бити достојан службом и да стога проводи „горку и печалну жинз у отечеству“, осећа се као да је највеће зло своме роду учинио. Међутим, он за годину дана свог боравка у Милошевој Србији није схватио да је сваки онај кога је кнез Милош примио у ма какву службу имао остати онамо где га је он поставио и дотле докле он хоће. Михаило Гавриловић каже да кнез Милош није знао за оставке својих службеника, а ако је ову коме и уважио, то је било као нека особита милост.⁴⁰ А, ко сам напусти службу, без Милошевог одобрења, као што је Стефановић учинио напустивши учитељско место у Бачини, за њега више није било службе, ни милости. Због тога се Стефановић окреће на другу страну, жели да се запопи и да у Пожаревачкој нахији добије удову парохију, уз посредовање проте Матије Ненадовића, Павла Лисовића и Симеона Паштрмца, чиме би био врло задовољан. А ако му кнез Милош и то не да, онда да замоли митрополита да му он да бар половину удове парохије. Међутим, ни та жеља му се није остварила.

Друго, Стефановић у наведеном писму упућује Лазару Теодоровићу и Николају Николајевићу ове значајне речи: „Ви сте двојица кормиле Србије, обрните Главу пут правде — да корабље носјешти терет

³⁷ Исто.

³⁸ Архив Србије, КК—XXVII, 77 (Д. Стефановић — Н. Николајевићу, 9. VI 1821).

³⁹ Архив Србије, КК—XXVII, 79 (од 13. VII 1821).

⁴⁰ Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, II, 458.

свој не потопаи. Не велим ово само мене ради, што би спомоштвовао него треба свакога чувати, који Отечеству на ползу бити може.“

Ово су биле, за то доба, у кнез Милошевој Србији, нарочито ове, 1821. године, тешке речи упућене на адресу кнеза и његове кадрoвске политике. У то време Стефановићеви пријатељи Лазар Теодоровић и Николај Николајевић били су главни саветници Милошеви и представљали су „слободоумну струју“ у кнежевој околини, која је тежила „да Србија од турског пашалука постане уредном државом“.⁴¹ Они су, по Стефановићевом предлогу, као кормилари Србије морали да обрну „Главу“ (кнеза Милоша) „пут правде“, да не би „корабље“ (брод, Србија) с теретом потонуло. Када је кнез Милош прочитао ово писмо (а морао га је прочитати, јер су сва писма била подложна његовој цензури),⁴² свакако да је извукао закључак негативан по учитеља Стефановића.

Треће, Стефановић, знајући колико су тадашњој Србији, која се изнова почела изграђивати, били потребни писмени и школовани људи, у овом писму каже да „свакога треба чувати који Отечеству на ползу бити може“, и то говори не само себе ради већ и ради свих оних који могу користити отаџбини.

Четврто, Стефановић и у тешким данима које је проводио у Србији последње године свог боравка у њој осећа потребу да пише оде, песме, да их шаље кнезу Милошу, његовим секретарима и Вуку Караџићу, са жељом да се штампaju. И у овом писму он говори о својој намери, ако се запопи, да напише „поучителну књижицу“ под именом „Облагообразителна срдаца и душе човеческе“, са жељом „нека се ползује Јуност Рода Нашег“. Он, дакле, и тада мисли на васпитање омладине.

Стефановић, најзад, увиђа да му његови пријатељи Теодоровић и Николајевић не могу помоћи да добије ново учитељско место, парохију или ма какву другу службу. Он није могао схватити то да се тада ретко ко могао и смео обратити кнезу Милошу са оваквим посредовањем, а најмање у случају као што је био његов.

И Стефановићу не остаје ништа друго него да се још једном непосредно обрати кнезу Милошу, овога пута с молбом да га запопи и да му да „удову нурију“ у Пожаревачкој нахији. У молби од 25. јула 1821. он пише да види себе и целу своју породицу сасвим у пропасти, и пошто не зна куда на другу страну да иде, он преклиње кнеза да се смиљује на његову плачевну молбу, да му буде други Спаситељ света, да се, ради своје и своје деце среће, смиљује на њега, запопи га и да му парохију у Пожаревачкој нахији. Па додаје: „... ако Ви мене у милост вашу Отеческу не примите, то уверени будите да морам с целом фамилијом и от глади помрети, јербо сам већ свега лишен, а сам собом нигде службе добити без Ваше милости.“⁴³

Молба је отишла кнезу Милошу, али Стефановић никако није био сигуран да ће му је кнез уважити. Зато он, забринут за даљи опстанак свој и своје породице, тражи од свога кума Лазара Теодоровића последње посредовање код кнеза Милоша, не би ли га најзад умило-

⁴¹ Исто, II, 455.

⁴² Исто II, 457.

⁴³ Архив Србије, КК—XXVII, 80.

стивио да му дозволи да се запопи и добије какву парохију. У писму од 29. јула 1821. он јавља Теодоровићу да је од тешких брига дошао до „изумленија“, да се не зна ко више лудује од мука — он, жена или девојке, јер од глади морају усред лета помрети, па га стога моли да му код кнеза Милоша испроси „каково нибуд ухлебије“, а ако то не може добити, онда да му кнез Милош да какву новчану помоћ да може зимус породицу издржати. Најзад каже, ако ни то не може бити, онда да му јави, да зна да је у Србији лишен сваке наде.⁴⁴

Ово је био последњи вапај учитеља Стефановића. О њему више нема трага у Србији. Ми га, бар, нисмо нашли. Вероватно је напустио Србију и вратио се у Аустрију. Његов даљи животни пут нисмо истраживали. Нас је интересовао његов живот и рад само у Србији, и истраживали смо то онолико колико су нам постојећи документи омогућили. Из њих се види, као што смо изнели, да је Стефановић био пун патриотизма и љубави за устаничку Србију, коју је називао својим отечеством. Његова писма одраз су доба, друштвених односа и средине у којима је живео, а исто тако и његових схватања и гледања на свет. Треба истаћи да он није схватио, или није могао да схвати, систем владавине кнеза Милоша, а и овај није имао разумевања за овакве људе какав је био учитељ Стефановић.

DIMITRIJE STEFANOVIĆ

Instituteur du temps de Karadjordje et de Miloš

L'instituteur Dimitrije Stefanović, de Čerević (Srem), en butte à une pression économique et politique dans cette localité, passe clandestinement avec sa femme en 1808 dans la Serbie de Karadjordje dans l'intention de lui offrir ses services et de s'assurer ainsi à lui-même et à sa famille des conditions de vie plus libres et moins précaires. Les autorités militaires et frontalières autrichiennes attribuent à ce passage clandestin de la frontière une portée politique, voyant dans cet acte une sorte de lien avec la Serbie insurrectionnelle d'alors. A la suite d'une enquête, faite au début de 1809, il est décidé d'interdire aux Serbes de Serbie d'élire domicile dans la communauté de Zemun et de les envoyer plus à l'intérieur du pays en les y tenant en résidence surveillée. On ignore dans quels services, et à quel titre, Stefanović déploie une activité dans la Serbie de Karadjordje, mais il y reste jusqu'à la chute de celle-ci, en 1813. De 1813 jusqu'en mai 1820, il „erre dans le monde“ puis, avec l'autorisation du prince Miloš, il revient en Serbie, désireux de se remettre à son service. Ce n'est que six mois plus tard que le prince Miloš le nomme instituteur privé au village de Bačina, commune de Temnić. Il n'y demeure que cinq mois à la suite desquels, mécontent de la vie qu'il y mène et aspirant à une fonction plus importante, il quitte Bačina sans l'autorisation du prince Miloš — comme le font les autres instituteurs privés — à la recherche d'une meilleure place. Il s'attire ainsi l'inimitié de Miloš et n'en obtint plus jamais aucun emploi. A partir d'août 1821, on perd toute trace de lui en Serbie.

A. Nikolić

⁴⁴ Архив Србије, К—XXVII, 81.